

EPIK ANLATILARDA BİR GEÇİŞ METAFORU OLARAK UYKU

Sleep as a Transition Metaphor in Epic Narratives

Doç. Dr. Nezir TEMUR*

ÖZ

Uyku, bilincin zaman ve mekân ötesiliğini simgelemesinin yanı sıra bir çift zamanlılık hâli, do-
layısıyla bir bilinçdışı durumunu olarak nitelendirilebilir. Bu bilinçdışılık sürecinde özne-nesne ilişki-
sinden kaynaklanan bir eylemlilik durumu söz konusu değildir. Bilinçaltının kontrol edilemez eylem
ve yansımaları, bir tür esrime sürecine platform oluşturan uyku aracılığıyla gerçeküstü bir boyut ka-
zanır. Bireysel bellekteki anı veya kolektif bilinçle baskılanan benlik ve eylem, bu platformda kendine
özgü bir eylemler ve hazlar bütünlüğüne referans olur. Çünkü bilinçaltı, analitik çıkarımlar ile değil,
duyumlarla hareket eder. Uyku bu türden özelliğiyle aynı zamanda hipnotik bir süreçtir, bunu bir tür
tayı-ı mekân ve tayı-ı zaman olarak da anlamlandırmak mümkündür. Uyku hâlinin bu gizemli nite-
liği, başta mitik anlatılar olmak üzere anlatmaya dayalı sözlü ürünlerin çok katmanlı olaylar zinciri
arasında bir geçiş metaforu olarak kullanılmasının ve epik varoluşun yöntemlerinden biri olarak tercih
edilmesinin temel sebebidir denilebilir. Bazen bilinçdışılık hâli epik maceraların başlangıç noktası da
olabilir ve bu uyku yoluyla gerçekleşir. “Yaşam bir uyku; ölüm ise bir uyanıştır.” aforizmasının temel
önermesi, uykuyla başlayan bilinçdışı ve zamandışı yolculuğun aynı zamanda hakikatin de kaynağı
olarak kabul görmesidir. Uyuyan devler, güzeller, kahramanlar, yaratıklar; bir eşik niteliği gösteren
uyku mekânları ve zamanları epik anlatıların kurgu dünyasında evrensel bilincin görünümünden-
dir. Bu çerçevede evrensel bilince ait bir unsur olarak uyku olgusu, epik anlatılarda bir motiften zi-
yade, anlatının kurucu ögesi olma işlevini üstlenir. Uyku, Türk destancılık geleneğine ait türlerde
de merkezi kahramanın epik varoluşunu sağlayan çatışmanın önemli kurucu öğelerinden biri olarak
gerçekleşir. Uyku ile başlayan çatışmaların temel özelliği, epik kahramanın yenilmezliği esasından
hareketle kahramanın uyku hâlinde iken esir edilmesi veya o, uykuda iken entrik unsurların anlatıya
dâhil edilmesidir. Türk epik geleneğine bağlı anlatılarda “küçük ölüm, batır uykusu, alp uykusu
ve Oğuz uykusu” bu çerçevede ortaya çıkan kavramlardır. Bu çalışmada rüya olgusundan ziyade salt
uyku hâli ve bu sürecin, epik anlatılardaki işlevi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Uyku, Hypnos, çatışma, destan, alp uykusu

ABSTRACT

Sleep, consciousness, as well as symbolizing time and space trait, can be described as a dual
temporal state, and therefore a state of unconsciousness. In the process of this unconscious, there is
no question of a state of action arising from a subject-object relation. The uncontrollable actions and
reflections of the subconscious gain a supernatural dimension through sleep, which constitutes a plat-
form for informality, that is, an erosion process. The selfs and actions that are repressed by memories
in the individual memory or by collective consciousness are references to the integrity of actions and
pleasures peculiar to this platform. Because the subconscious moves with emotions, not with analytical
conclusions. This mysterious quality of sleep, which is a hypnotic process that we can understand as
a kind of space and time, is the preference of verbal products based on narrative principals, especially
mythic narrations, as a transition metaphor among the multi-layered events chain or as one of the
methods of epic existence the main reason. In some cases, the state of unconsciousness caused by sleep
may also be the starting point of epic adventures. The basic proposal for aphorism is “a sleep in life, a
wake in death.” The unconscious and timeless journey that begins with sleep is the source of truth. Sle-
eping giants, beauty, heroes, creatures; sleeping places and times are in the world of epic narratives in
the world of universal consciousness. As an element of universal consciousness in this framework, the
phenomenon of sleep takes on the function of being the founding element of the narrative from a motif
in epic accounts. In epic species based on the narrative basis of the Turkish epic tradition, sleep
manifests itself as one of the most important founding documents of the epic struggle that provides the
epic existence of the central hero. The main characteristic of the conflicts that start with sleep is that
the hero is taken captive while sleeping with the epic hero’s invincibility, or the involuntary elements
are included in the narrative while he is asleep. In the context of the Turkish epic tradition, “deaf sleep,
alpine sleep, or Oğuz sleep” are concepts that arise in this frame. In this study, there is a lot of sleep on
the phenomenon of dream which is done in many studies, and this process will focus on the functions
of epic narrations.

Key Words

Sleep, Hypnos, conflict, epic, alp’s sleep

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara/Türkiye,
ntemur@gazi.edu.tr

Giriş

Uyku, temel anlamıyla fizyonomik olarak dış uyaranlara karşı bilincin tümden veya bir bölümünün kaybolduğu, tepki gücünün zayıfladığı ve her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı doğal dinlenme durumudur. Uyku, dış uyaranlara karşı uyarılma eşiğinin yükseldiği fizyolojik bir hâldir. Bu hâl, koma ve hipnoz benzeri durumlardan farklı olarak hızla geri dönüş özelliği taşır. Uyku ve etrafında gerçekleşen rüya gibi eylemlerin gizemi, geçmişten bugüne birçok disiplinin ilgisini çekmiş ve bu olgular etrafında farklı çalışmalar yapılmıştır. Uykunun fizyonomik boyutundan ziyade ruh, beden arasındaki köprü olma niteliği ve bu niteliğin kozmik boyutu felsefeden teolojiye birçok alanda değişik görüş ve kuramların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede ortaya çıkan görüş ve izahlar, uykudan ziyade bu fizyolojik eylemin neticesinde beliren rüyalar ve rüya simgeciliği üzerinedir. Yunan mitolojisinde Zeus'un uyku sonrası güçlenen iktidarı ile Franz Kafka'nın uyku esnasında bedenden ayrılan ruhunun tekrar geri dönmeceği korkusuyla yaşadığı uykusuzluk durumunun eserinin kahramanı Gregor Samsa'nın hayatının kaotik bir hâl alması aslında salt uyku hâlinin, en arkaik çağlardan günümüze kadar edebî metinlere güçlü bir öge olarak girdiğinin önemli bir göstergesidir.

Ölümlerle birlikte gerçekleştiğine inanılan tenasüh veya inisiyasyon (ruh göçü) hâlinin küçük bir modeli olarak kabul gören uyku hâli, bu niteliği ile anlatma esasına bağlı epik ve mitik metinlerin olay örgüsünde sadece bir motif işleviyle değil, bir kurucu

ve üretici öge olarak kendine yer bulmuştur.

Bu çerçevede evrensel bilincin veya zihnin, epik metinlere bir yansıması olan uyku veya uykuya bağlı durum ve olgular, bu türden metinlerin çekirdeğini oluşturan ülkü değer-karşıt güç arasındaki çatışmayı, besleyerek ortaya çıkaran güçlü bir yapısal unsur olarak işlev üstlenir. Bu birincil işlevinin yanı sıra anlatıda hipnotik bir güç şeklinde de tezahür eden uyku, epik anlatının çok katmanlı olay örgüsünde, eylemler zinciri arasında hızlı geçişi sağlayıp kurguyu durağanlıktan kurtarma gibi birçok işlevi de yerine getirir. Uyku mekânı ve zamanı, bu işlevleri anlamlı ve güçlü kılan alt unsurlardır. Bu çerçevede epik kahramanı epik varoluşa hazırlayan uyku, sıradan mekânlarda gerçekleşen bir eylem değildir. Kahramanın uyku mekânı ve zamanı epik evrene ait özel zaman ve kült mekânlarda gerçekleşmektedir. Bu mekânlar dağ başı, su kenarı, mağara, yüce bir ağacın altı, karşıt güce ait yasak alanlar gibi mekânlardır. Kahramanın bu mekân ve zaman dilimlerinde uzun süreli uyuması, epik doğuşunun gerçekleşmesi için gerekli olan çatışma ve kaotik ortamı hazırlayıcı niteliktedir.

1. Küçük Ölüm: Uyku

Uyku ve işlevi tarih boyunca hep iki boyutta ele alınmış ve tanımlanmıştır. Birincisi uyku; sağlık ve enerji yenilenmesi için Tanrı tarafından verilen bir hediyedir. İkincisi ise karanlık ve ölüm benzeri bir hâldir (Krahn 2010:2). Mitik oluşumlardan kutsal kitaplara kadar pek çok kaynaktan bu ikinci bakış açısına ve işleve vurgu hâkimdir. Kamın, mitik zamana

ve mekâna yolculuğunu sağlayan esrime, çoğu zaman ölümün metaforik karşılığı olarak anlamlandırılan uyku ile gerçekleşmektedir. Bu duruma örnek olarak Güney Sibiryaya Türklerinin mitik anlatılarındaki Erlik'in kendi topraklarına giren epik kahramanla olan *Sen ölmeden güneşli dünyadan mı geldin?* (Lvova vd. 2013: 91-94) diyalogu gösterilebilir. Uyku, bir eşik işlevi gören kutsal mekânlarda zaman ve mekân ötesine geçişte gerek kam gerekse epik kahraman için bir araç fonksiyonu üstlenir.

Eski Ahit'te (İbranice İncil), İncil'de ve İslami kaynaklarda uykunun bu ikinci tipinin türlü hâlleri yer alır. Hz. Âdem'den Havva'nın yaratılması gibi olağanüstülük içeren anlatılarda uyku veya benzeri hâlin önemi büyüktür. Eski Ahit'e göre Tanrı Âdem'in iradesi dışında onu uyutur ve üzerine gelir (kelime tam olarak *radum* olarak kullanılır yani 'uykulu'). Bu uyku Âdem'in kaburgasının Havva'nın yaratılması için kalıp olarak kullanılmasına izin verilecek kadar derindir. Âdem yaratılış sırasında sağ tarafına yatmış olarak tasvir edilir (Krahn 2010:2). Kuran'da ise böyle bir ayrıntı verilmemle birlikte *Kıyas'ül Enbiya*'da bu süreç şu şekilde tasvir edilir: Âdem cennette dolaşırken Tanrı ona uyku doldurur (Eski Ahit'le koşut olarak Âdem isteği dışında uyku hâline girer.) uyanık-uykulu arasında Âdem'in 60. eyesinin yanından Havva'yı yaratır. Âdem bu sırada yarı uyanıktır; bu durum ise şu şekilde açıklanır: Âdem uyanık olsa idi eyesinin acısını çok hissedecek ve Havva'ya düşman olacaktı; eğer tam uyuyor hâlde olsa ve Havva'nın kendinden ya-

ratıldığını fark etmese onu sevmeyecekti (Ata 1997:11 v7). Görüldüğü gibi her iki versiyonda da uyku olağanüstü bir durum için bir platform olarak kullanılmıştır. Yine Eski Ahit'te olağanüstü güçlü Samson tuzağa düşürülüp uykunun o gerçek savunmasızlık hâlinde iken saçları kesilerek yenilgiye uğratılır (Krahn 2010:2).

Birçok mitik ve epik metinde uyku hâli, ölüm ile birlikte düşünülür. Homeros'un *uyku, ölümün ilk ampirik görünümüdür. Uyku ve ölüm kardeşdir.* (Aka 2017:495) şeklindeki uyku-ölüm analojisiyle; Dede Korkut'un ... *Giderken Kazan'ın uykusu gelir ve kalenin görüldüğü bir yerde küçücük bir ölüme dalar. Oğuz beyleri yedi gün uyudukları için uykuya küçücük ölüm derlerdi.* (Ergin 1994:234) analojisi farklı epik geleneklerin aynı olguya bakış açılarındaki müşterekliği ortaya koyar niteliğe sahiptir. Uyku ve ölümün Anadolu sahasında da birlikte tasavvur edilerek bir inanç unsuruna dönüşmesini, Pertev Naili Boratav'ın Mudurnu'da tespit ettiği bir inanç unsuru somutlar niteliktedir. Boratav'ın burada derlediği bir halk inancına göre, insan bedeninde iki can vardır; birincisi *rûh*'tur. Bu canın bedenden ayrılması ölümle sonuçlanır. İkincisi *revhân*'dır ki bu uyku sırasında bedenden geçici olarak ayrılan candır. Onun beden dışında dolaşırken geçirdiği maceralar insanın düşleridir (Boratav 2013:36).

Düş, ölüm, uyku, kaos, gece, kavramları, Yunan panteonunda birbiriyile doğrudan akrabalık ilişkileri olan tanrılardır. Bu panteona göre Kaos'un kızı olan *Nyks*'in (gece tanrısı) oğlu, *Thanatos*'un (ölüm tanrısı) ikiz kardeşi

olan uyku tanrısı *Hypnos*; annesi, ikiz kardeşi ve oğlu *Morpheus* (düş tanrısı) ile birlikte yeraltında ve Kimmeryalıların karanlık ve sisli topraklarında yaşamaktadır (Öztürk 2019:490). İlyada destanında *Hypnos*'un ölümden daha sevimli ve güzel olduğunu anlatarak Homeros, onları şu şekilde tasvir eder:

*Orada oturur kara gecenin çocukları
Uyku ile Ölüm, o korkunç tanrılar.
Güneş onlara hiç çevirmez ışınlarını
Ne göklere çıkarken, ne inerken
Biri dolaşır sırtında toprağın ve denizin
Tatlı bir huzur götürerek insanlara
Ötekinin demirdendir yüreği, tunçtandır canı
Yakaladığı insan kurtulmaz hiç elinden
Kin besler ölümsüz tanrılara bile*

(Duvarcı 2012:497).

Hypnos, İlyada destanında sürekli çatışmalara sebep olan bir figüratif yapı unsurudur. Aşk gibi mutluluk verici olduğu kadar, aldatici ve büyüleyicidir. İlyada destanında *aşk* ve *uyku* bir tanrıyı tuzağa düşürecek kadar güçlü bir hipnotik etkiye sahiptir. Zeus'un âşık olduğu kadın tanrıça Hera, Thonas'ın (ölüm) şehrine gidip aşk kadar büyüleyici olan *Hypnos*'tan Zeus'u uyutmasını isteyerek şunları söyler:

*Tekmil Tanrıların, insanların efendisi Uyku!
Eskiden beni nasıl dinlediysen şimdi de dinle!
Hiçbir zaman unutmam bu iyiliğini
Zeus'un kaşları altında parlayan gözlerine
dök uykuyu!
Uyusun bana sevgiyle sarılır sarılmaz...*

(Homeros- İlyada 1975:255).

Hera, *Hypnos*'un bu dileğini yerine getirmesine karşılık altın taht ve

receğini söyler. *Hypnos*, Hera'nın bu teklifine daha önceki isteğini yerine getirdiğinde Zeus'un öfkeden bütün tanrıları cezalandırdığını kendisinin de annesi Nyks'e (gece) kaçarak canını zor kurtardığını söyleyerek yavaşmaz. Ancak Hera bunu yapması karşılığında zarafet ve güzellik tanrıçalarından Pasithea'yı vermeyi teklif edince *Hypnos* dayanamaz ve onun bu isteğini yerine getireceğini söyler. Hera, Zeus'u kutsal Gargaros dağına çıkarır ve *Hypnos*, İda'da yetişen en ulu kutsal çamlardan birinin dallarına bir kuş donunda konup Hera'nın Zeus'a sarılmasını bekler. Zeus büyük bir tutkuyla Hera'ya sarıldığında, *Hypnos* uçarak Zeus'un gözlerine konar. Yüce Zeus'u, aşk ve uyku kandırmıştır. Agamemnon ve Poseidon o uyurken büyük zaferler peşine düşer. (İlyada 1975:255). Zeus'un uykusu Troya savaşları boyunca devam eder ve büyük bir kaos yaşanır. Uyku süresince daha da güçlenen Zeus, uyandığında Apollon ve Poseidon'u kendine tuzak kurdukları için cezalandırır. Mitik veya epik kahramanın uykusu, aynı zamanda epiğin neredeyse tek var edicisi kaosun habercisidir. Epik anlatıda kaotik durumlar bu özelliği ile kahramanın yeniden ortaya çıkması için temel koşullardan biridir.

2. Hipnotik Bir Güç Olarak Uyku

Medusa gibi hipnotik gücün epik anlatılardaki en güçlü imgesi olan uyku, anlatıyı kuran çatışma ögesinin başlangıç noktasıdır. Epik anlatının doğası gereği kahramanın karşıt güce yenik düşmesi beklenilemez. Bu nedenle epik kahramanın hipnotik bir güçle esir alınması gerekmektedir.

Er Töştük destanının, merkezî kahramanı Er Töştük, rüyasında gördüğü Kenceke'yi uzun bir yolculuktan sonra bulur ve geriye dönüşte Kenceke'nin babası onlara Şorköl adlı olağanüstü güçlerin yurdu olan bölgede uyumalarını gerektiğini söyler. Çünkü o gölün bulunduğu yerde yer altında ve yer üstünde uyuyan kötü ruhlu devlerin, yaratıkların olduğunu ve bunların göl çevresinin güzelliğine aldanarak uyuyan bedenleri esir aldığını söyler. Göle gelen Er Töştük, Kenceke'nin bütün uyarılarına aldırmış etmeden tıpkı Zeus ve Hera gibi göl kenarındaki yüksek bir çam ağacının altında Kenceke'e sarılarak uyur. Kuş kılığına giren Kuulma, Er Töştük'ün eşi Kenceke'yi onun yanından çekip alarak yeraltındaki devler diyarına götürür. Eşi Kenceke'nin kaçırıldığından habersiz, alp uykusundan uyanan Er Töştük bütün olup bitenleri atından öğrenir (Er Töştük 1983). Dede Korkut'un uykudaki kahramanlarını düşmanlarına karşı uyanan at figürü, burada farklı bir işlevle anlatıdaki yerini alır. Er Töştük için epik varoluşun yeraltı ve yerüstündeki uzun yolculuğu başlar. Er Töştük'ün farklı varyantlarında da Er Töştük alp uykusuna yatar. Bu uyku, büyük bir kaosun dolayısıyla çattışmanın başlangıcıdır.

Gerek destanlarda gerekse masallarda hipnotik etki veya güç, anlatıdaki kurguyu güçlendiren unsurlardır. Anlatıda hipnotik etkiyle başlayan bilinçdışılık hâlinin sona ermesi, âdeta ölüp dirilme gibi tezahür eder. Bu süreç yeniden var olma, yani tazelenme aynı zamanda epik kahramanın yeni güçlere sahip olması ile nihayete erer. Bu sadece kahraman için geçerli bir

süreç değildir. Anlatıda kahramanın etrafındaki birincil işleve (at, bilge tip...) sahip figüratif yapı unsurları için de geçerlidir. Epik kahramanın etrafındaki bu figüratif yapının en önemli unsurlarından biri de atıdır. Er Töştük destanının merkezî kahramanının atı Çalkuyruk da bu olağanüstü özellikleri haiz bir figüratif yapı unsurudur (Bkz. Yeşildal 2015). Söz konusu destanın Tatar varyantında Yirtöşlik, Köner'i almak üzere yola çıktığında kendisinden akıl almak için uğradığı ihtiyar, Çalkoyruk'ın altı günlük gücü kaldığını Yirtöşlik'e söylese de Yirtöşlik onu dinlemez ve yoluna devam eder. Altı günün sonunda Çalkoyruk yara bere içinde kalarak yürüyemez hâle gelir. Bu duruma çok üzülen Yirtöşlik uykuya dalar. Uyanıldığında yedi kat yer altında yedi gün, altı kat gök üstünde altı gün otlayıp semirerek geri gelen Çalkoyruk'ı görür (Yeşildal 2015:61). Kahraman, hipnotik gücün imgesi olan uykuyla girdiği bilinçdışılık sürecine böylece atını da dâhil eder. Köroğlu destanında ise Köroğlu bir ağacın altında uykuya dalar. Bir epik kahraman olarak onu daha da güçlendirecek ata ve kılıca uykusunda sahip olur. Joseph Campbell'ın monomitindeki gibi uyku, büyü eşikten geçişi mümkün kılan bir yeniden doğum alanına geçmede hipnotik güç işlevi görür.

3. Epik Anlatıda Kurucu Bir Öge Olarak Uyku

Campbell'ın tasvir ettiği kahramanın sonsuz yolculuğunda yani monomitte uyku, kurucu öğelerden biridir. Kahraman, eşiğin gücünü ele geçirmek veya onunla uzlaşmak yerine bilinmeyen içinde kaybolur ve

ölmüş gibi görünür. Epik anlatıda ölmüş gibi görünmenin yöntemlerinden biri de uykudur. Kral Muçukunda'nın tek arzusu, sonu gelmez bir uykuya dalmak ve onu bu ebedî uykudan uyandırmak isteyen tek nefesiyle veya bakışıyla kül etmektir. Bir dağın rahminin derinliklerinde uykuya çekilerek bilinçdışılığın sonsuz hazzını yaşar. (Campbell 2013:223). Bu sonsuz hazzı yaşayan epik evrenin merkezindeki kahraman, uyku sırasında hiçbir yenilgiden ve olumsuz eylemden sorumlu değildir. Epik anlatıda merkezî kahramanın yeniden epik varoluşunu gerçekleştirmesi ve epik bir yolculuğa çıkması için kaotik bir durumun ortaya çıkması gerekmektedir. Kahramanın ortaya çıkarak kozmosu sağlaması için uyku, kaotik ortamı hazzılayıcı veya uygunlaştırıcı bir olgu olarak epik kurgudaki konumunu alır.

Anlatıda uyku eyleminin başka bir işlevine işaret eden Ayşe Duvarcı, kut sahibi ve kolektif bilincin değerler ve kabuller sisteminin simgesi olan merkezî kahramanı bir üst bilince taşımak suretiyle güçlendirdiğini ifade ederek uykunun bu türden işlevine Kuzey Türklerinden Turalı boyunun Kara Kükül Destanı'nı örnek verir. Destanın merkezî kahramanı Kara Kükül, 14 yaşına kadar uyur. Uyanıktan sonra sahtiyan çizmesini giyer ve 12 gün 12 gece yürür... Evlendiğinde karısı ile 7 gün 7 gece yine uyur. Bir ay bir saat gibi geçer. Kalkar. Benim ömrüm savaşız, böyle yele, rüzgâra gidiyor -diyerek savaşıcak er arar (Duvarcı 2012:498). Duvarcı'ya göre destandaki asıl olay örgüsü bu uzun uykulardan sonra başlamaktadır. Burada dikkat çekici olan kahra-

manın çatışmaya başlamadan önce uzun uykü dönemleri geçirmesidir. Bu türden uykü hâli, *alp* veya *batır uykusu* olarak nitelendirilebilir. Alp uykusu, Manas Ansiklopedisinde epik geleneğin temel motiflerinden biri olarak tanımlanarak Türk – Moğol halklarının epik anlatılarındaki merkezî kahramanın düşmana esir düşmesine sebep olan bir eylem olarak tanımlanır. Ancak aynı tanımlamada alp uykusunun, ülkü değeri simgeleyen destan kahramanını karşıt gücün etkisinden koruduğu gibi bir işlev üstlendiğine de yer verilir. Alp Manaş ve Alpamış alp uykusuna yattıklarında bedenlerine ok geçmez, mızrak girmez ve bedenlerini kılıç yaralamaz. Düşmanlarının bu eylemlerine karşın her iki kahraman da yattıkları alp uykusundan uyanmazlar (Aliyev 1995:86). Mehmet Çeribaş; alp uykusu, batır uykusu, Oğuz uykusu gibi kavramlara bir de *ulu uykü* kavramını eklemiştir. Çeribaş Türk dünyası anlatı geleneğinde icracının da (şaman, ozan, âşık, manasçı vb.) mesleğe başlangıç için uykü hâli yaşaması gerektiğini hatırlatarak aslında uykü motifinin bir kurucu unsur, bir başlangıç noktası olmasıyla anlatıcı tutumunun doğrudan ilişkili olabileceği fikrini akıllara getirmektedir (Çeribaş 2011:206).

Alp veya *batır uykusu* kavramı *Alpamış Destanı*'nda şöyle geçer:

... *Bu sırada Karacan'ın yegâne oğlu Dost Muhammed Ateşin Töre'ye: "Sen tasalanma ben buradayken. Atamı merak etme, onun daha uyuyacağı yedi günlük batır uykusu var. Yedi gün sonra yorgun atlar dinlenmiş olur. Atam Karacan yedi günlük batır uykusuna yatınca, Bayçobar'ı öldürüp ata-*

mın el ve ayaklarını bağlarız.” demiş. Kalmaklar bütün bunları düşünmüşler. Batır Karacan genç atının ayaklarını bağlamış, başını eyerin yastığına, başını avucuna yaslayıp yere uzanmış. Hemen bir ağaç gibi hareketsizleşip uykuya dalmış. Oğlu Dost Muhammed atası Karacan’ın yanına gelmiş, onun uykuda olduğunu bilirmiş. Dört yüz doksan Kalmak’i yanına çağırmış. Hep birlikte Karacan’ın ellerini arkadan sıkıca bağlamışlar. Sonra dört yüz doksan Kalmak ile birlikte Bayçobar’ın yanına gitmiş...(Paksoy 1989:117-118). Alpamış Destanı’nın bir başka varyantında ise batır veya alp uykusu şöyle geçmektedir:

Surkhaiil batırlara bir tuzak kurarak onları Murad-tepe dağında bir toya götürür; kırk güzel burada alp’leri baştan çıkarıp sarhoş eder. Yiğitler “sarhoşluk ve aşktan uykudayken”, Kalmak şahın adamları Alpamış hariç herkesi öldürür ve cesetlerini yakar. Batır uykusuna yatan Alpamış, bu sayede düşmandan korunmuştur, yaralanmamıştır. (Paksoy 1989: 176).

İkincil işleve sahip figüratif yapı unsurlarını oluşturan diğer kahramanlar güzellerin ve alkolün etkisiyle uyumalarına karşın merkezî kahraman bir üst bilincin simgesi olan alp uykusu sayesinde karşıt gücün yok edici gücünden korunur. Kitabın yazarı eserde batır veya alp uykusunun Dede Korkut’ta da geçtiğini ve bunun alpin yani kahramanın özelliklerinden olduğunu ifade ederek kahramanların olağanüstü mücadelelerin öncesinde ve sonrasında alp uykusuna yattıklarından bahseder. Hatta Anadolu sahasından bazı annelerin çocuklarına *Oğuz uykusu mu uyudun, oğul?* örneği-

ni vererek alp uykusunun ne kadar derin ve sıra dışı olduğunu somutlamaya çalışır (Paksoy 1989). Pertev Nail Boratav, muhtemeldir ki Dede Korkut’ta Salur Kazan, Kan Turalı, Seyrek gibi epik kahramanlarının uyku sebebiyle başına gelen olumsuz durumlardan yola çıkarak Oğuz Uykusu’nu, *Oğuz yiğitlerinin* çoğu kez, tutsak olmalarına yol açan bir tür uyku olarak tanımlar. Ne var ki alp ve batır uykusu, Boratav’ın dile getirdiği ve daha sonra Doğan Kaya’nın üzerine müstakil bir yazı kaleme aldığı *Oğuz Uykusu*’ndan farklılık arz etmektedir. Çünkü alp veya batır uykusu bir gaffet hâlimden ziyade epik kahramana mahsus bir uyku çeşididir. Bu uyku Manas’ın, Kalmuklarla gireceği büyük mücadele öncesinde kırk günlük alp uykusuna yatması gibi kahramanı, bir sonraki büyük çatışma için güçlü kılacak bir niteliğe sahiptir (Yıldız:1995). Ayrıca Manas destanının Sagımbay Orazbakov varyantında Almambet, Kalmuklarla yapılan savaşta Manas’ın ordu komutanıdır ve savaştan önce geceli gündüzlü on altı gün uyuduktan sonra uyanıp abdest alarak plan yapar; yanındaki savaşçıları buldukları coğrafya ve karşılaşacakları düşman konusunda uyarır. Bu uyku destanda alp uykusu diye adlandırılır:

*Almambet yattı gerinip.
Bir haftadan bir haftaya
Uykusu kanmadan iyice,
Ölmüş olan adam misali,
Başını yerden alamadan,
Felç olan adam misali,
Yanını yerden alamadan,
Ölmüş, dese, nefesi var.
Horlaması baş yarar,
Ordudaki adam şaşırır.*

*Askerler görüp hayret eder,
Adamlar görüp şaşa kalır.
Bir haftadan bir haftaya
Böylece uyuyup iyice
Sekiz gün yatıp kalmış,
Bu şekilde ölü müydü, – deyip,
Askerler şaşakalmış.
Yapıp gelip seferini,
Akabinde gelip Almambet,
Alp uykusuna dalmış.
Gecesi gündüzü on altı,
Sızlanıp kaldı onca halkı,
Uykusu zorla kanmış ... (Yıldız
2017:1055-1058).*

Biri Kıpçak sahası diğeri ise Oğuz sahası epik destanlarında rastlanan uykuyla ilgili bu kavramlar içerik olarak farklılık arz etse de yapıya ait kurucu öge olarak müşterek işlevleri yerine getirir. Uyku; epik anlatılarda bir geçiş metaforu olarak metindeki olay örgüsünü kurucu veya üretici bir yapısal unsur niteliğiyle destekler. Bu olgunun anlatıda ülkü değeri ve karşıt gücü sembolize eden figüratif yapı unsurlarında gerçekleşme şekli şu şekilde tablolastırılabilir:

Sonuç

Manas'tan Dede Korkut'a; Alpamış'tan Köroğlu'na; İlyada'dan Beowulf'a uyku; gerek Türk epik geleneğine gerekse diğer epik geleneklere ait anlatılarda kurguda kaotik ortamı yani çatışmayı hazırlayıcı yapısal unsur olarak etkin ve güçlü bir işleve sahiptir. Bu çerçevede uyku, epik kahramanın ve anlatının var olmasında birincil derecede görev üstlenen kaosa dâhil olma ve ondan ayrılmada bir araç işlevi görür. Hipnotik bir güç olan uyku, anlatıda bu ve buna benzer işlevleri gerçekleştirirken kendine has birçok unsurun da anlatıya dâhil olmasında dolaylı rol alır. Ölüm gibi bilinç ve zaman ötesi bir yolculuğun habercisi olan uyku hâli, kahramanın bilinçdışlığın büyüleyici dünyasından reel dünyaya daha güçlü dönmesini sağlar. Kahraman bu bilinçdışlık hâlini yaşarken çatışmanın bir diğer unsuru yani karşıt güç tarafından esir alınarak ya derin bir kuyuya ya da karanlık bir zindana hapsedilir. Bu sırada epik kahraman karşıt güce karşı bir mücadele vermez. Çünkü ya hâlâ uyuyordur ya da uykudayken

Figüratif Yapı Unsuru	Uyku Süresi ve Zamanı	Uyku Mekânı	Uyku Sürecinde Gerçekleşen Eylem
Ülkü Değer	6 gün 7 gün 40 gün	Su kenarı Orman Mağara Ağaç altı Av yeri Çatışma alanı	Esir düşer. Rüya görür. Yüce bireyle karşılaşır. Kaos çıkar. Büyüleyici eşiği geçer. Yeni güçlere sahip olur. Kaosun olumsuz etkilerinden ve karşıt gücün saldırısından korunur.
Karşıt Güç	Yemek sonrası Öğle vakti	Mağara önü Yer altı Hazine odası	Ölür. Yaralanır. Arzu nesnesi alınır. Sırları keşfedilir.

elleri kolları bağlanmıştı. Uykuyla başlayan bu epik yolculuk, kahramanın yüce birey veya başka unsurların yardımıyla gerçekleşen zaferiyle sona ererek geriye dönüş yolculuğu başlar. Bu durum epik bir kural olan kahramanın yenilmezliğine de bir zarar vermez. Çünkü kahraman uyumaktadır ve uyuyan her şey savunmasız ve masumdur. Epik anlatıda sadece uyku hâlini ülkü değeri simgeleyen kahraman yaşamaz; karşıt gücü sembolize eden olağanüstü varlıklar da yaşar. Onların bu uyku hâli, masalın veya destan kahramanının kurtuluşu veya başka durumların yaşanması için bir kaçıışı sağlar. Her iki durum da olaylar zincirindeki eylemler ve durumlar arasındaki geçişi, yani yeni bir macerayı başlatan nedensellik ilkesine uygunluk sağlamak için anlatıcı tutumuyla ilgilidir.

KAYNAKÇA

- Aka, Pınar. "Yahya Kemal'de Yolculuk Ve Şiirin Varoluş Serüveni", *Turkish Migration Conference*, London: Transnational Press, 2015.
- Aliyev, S. "Alp Uykusu". *Manas Ansiklopedisi*. Cilt I. Bişkek: Kırgız Millî İlimler Akademisi Yayınları, 1995.
- Ata, Aysu. *Nâşrî'd-din Bin Burhânü'd-din Rabguzî Kışaşı'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. II Dizin. Ankara: TDK Yayınları, 1997.
- Atlas of Sleep Medicine Editör: Lois E. Krahn, Michael H. Silber, Timothy I. Morgenthaler. 2010.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: BilgeSu Yayınevi, 2013.
- Campbell, Joseph. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2013.
- Çeribaş, Mehmet. "Erlık'ten Şöklî Melik'e Türk Destanlarında Düşman Unsurlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 192, İstanbul: 2011.
- Duvarcı, Ayşe. "Uyku Folkloru", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Adana: 2012.
- Er Töştük Destanı*, Şincan: Kızılsuu Kırgız Basması, 1983.

- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: TDK Yayınları, 1994.
- Homeros - İlyada. (Çev. Azra Erhat, A. Kadir), İstanbul: Sander Yayınları 1975.
- Kaya, Doğan. "Dede Korkut'ta Türk Destanları ve Halk Hikâyelerinde Oğuz Uykusu". (19-23 Ekim 2015) 15.01.2018. <http://www.dogankaya.com.tr>
- Lvova, E. L. vd. *Güney Sibiryâ Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri "Kâinat ve Zaman: Nesnelere Dünyası"*, (Çev. Metin Ergun). Cilt I. Konya: Kömen Yayınları, 2013.
- Öztürk, Özhan. *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2009.
- Paksoy, H. B., *Alpamış: Rus Yönetimi Altında Orta Asya Kimliği*, (Çev. Gürdal Esin), Hartford: Aacar (Orta Asya Araştırmaların Geliştirme Derneği) Kitap Dizisi, Connecticut Birinci Aacar Basımı, 1989.
- Yeşildal, Ünsal. "Er Töştük Destanının Kırgız Sahasına Ait Nesir Varyantları". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*. Cilt 4. S.11, 2015.
- Yeşildal, Ünsal. *Er Töştük Destanı (Metin-İnceleme)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2015.
- Yıldız, Naciye. *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: TDK Yayınları, 1995.
- Yıldız, Naciye. *Manas 3*. İstanbul: TDBB Yayını, 2017.